

Gyűjtő; Keresztyi Edit - Kapitány Orsolya

Gyűjtés ideje:

Tartalma: Tárgyak kategória

fatörzsből, vesszőből

és más anyag anyagjelből

(szu. sz. anyag jelből)

Tegyedelmű: 10 lap

Földrajzi mutató; Sorozás végén

használat; XXXIII. 5.

Leállítás; 2001

HALASPACK RT.

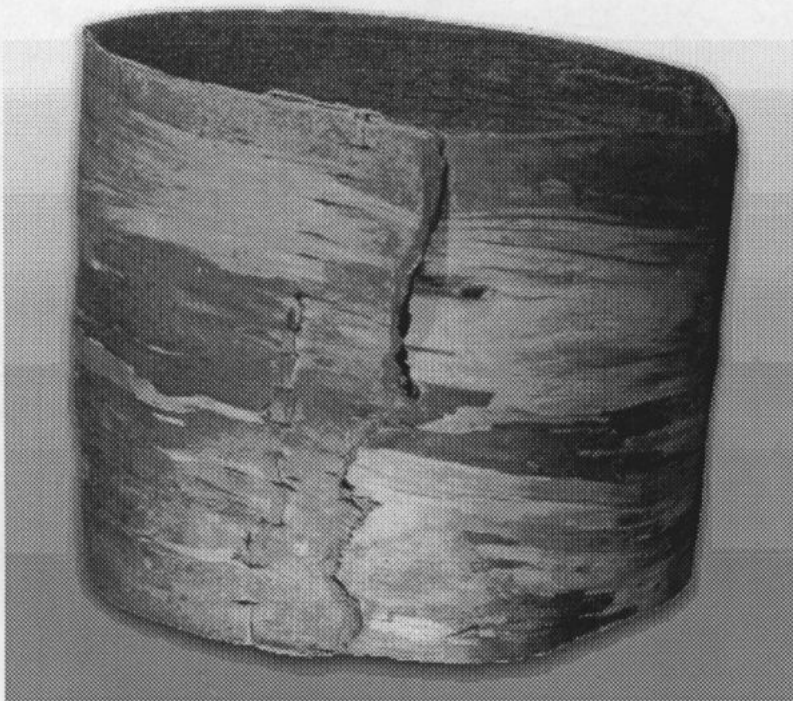
Részlet

JAVÍTVÁ

TÁRGYAK KÉREGBŐL, FATÖRZSBŐL, VESSZŐBŐL ÉS MÁS NÖVÉNYI NYERSANYAGOKBÓL

A múlt század derekán még jelentősen befolyásolta az évszázados erdőkben gazdag települések lakosainak életét az erdőhasználati jog. Ez különösen ott érintette fájdalmasan a parasztságot, ahol a kiterjedt lombos erdők egy-egy nagybirtokhoz tartoztak. Engedély nélkül ugyanis nem mehettek be szekéren baltával fát vágni, csupán kampóval gyűjthettek hulló ágfát a tüzeléshez. Ám amikor télen az ölfavágó munkát vállalt, gondosan szemrevételezte az útjába eső fákat, s ha tehetett, azon darabokat, melyeket valamely célra alkalmasnak tartott, különös gonddal vette munkába, hogy a tervezett eszközt „kibozhassa” belőle.

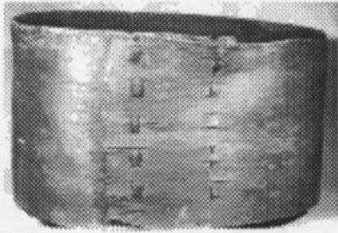

1. Kéregedény. 1870 előtt készült Csurgónagymartonban. TGYM 52.219.1.
Berentés Tamás felvétele

1

✓

2. Kéregedény, „bédó”. Készült 1880 táján Pogányszentpéteren.

TGYM 52. 237.1.

Berentés Tamás felvétele

Az év nagy részében keservesen élő törpe- és kisbirtokos parasztok ugyanis nemcsak táplálékuk jelentős részét szerezték gyűjtögetéssel, de házuk, bútoraik, háztartási eszközeik zömét is maguk készítették fából, karóból, vesszőből, kéregből. A cél a tartósság volt és hogy lehetőleg ne kerüljön pénzbe. Arra legfeljebb a pásztoroknak maradt idejük, hogy faragással vagy más módon ki is cifrázzák munkájukat. A környező nagy tölgyesekben, bükkösökben szerzett erdő adta javakból készített háztartási és gazdasági eszközök az alábbiak szerint csoportosíthatók:

kéregedények,

fatörzsből vagy egy darab fából kivésett *bodonok*, *mozsarak*, kisebb faragott használati eszközök,

vesszőből kötött különféle tárolók, kosarak, kasok és hasított vesszővel abroncsozott, fadongás edények,

iszalagból, karókból, husángokból, taplóból készített mezőgazdasági és egyéb eszközök, kasok, fonatok,

az odús méhészkedés darabjai stb.

Kéregedények

A kéregedények két nagy csoportba sorolhatók:

a) tartós használatra szánt darabok,

b) a pillanatnyi szükséglet kielégítésére készítek.

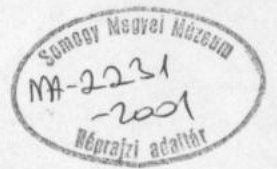
A XIX. század derekán, a nagy erdőirtások idején a kisparaszti önellátó gazdaságokban különös gondot fordítottak a még csekély szántó gyarapítására és annak minél célszerűbb kihasználására. A gabonát, kukoricát, babot – ha módjuk volt rá – nem a sok munkával megszótt zsákokban vagy csináltatott *bombárokban* tartották, hanem részben a tavasszal kivágott hatalmas fákról lehántott, saját rostjával összevarrott kéregedényekben. Legrégibb ilyen tárolónkat még 1870 előtt varrták össze egysoros tűzőöltéssel egy hatalmas hársfatörzs vékonyabb ágáról lefejtett sziaácsal. (1. ábra) E tároló emberemlékezet óta egy csurgónagymartoni zsúpos ház egyik sötét zugában állt. Egykor gabonát, kb. 1910 óta már csak a vászonfélék párolásához gyűjtögetett hamut tartották benne. Hajdan más házakban is voltak efféle hárs, akác vagy vadcserezsnye kérgéből összevarrt edények, de azokat idővel elégették. Valamennyi a földes padlás egyik sarkában állt, fenekük nem volt.

3. Kéregsótartó. Készült kb. 1935-ben Berzencén. TGYM 54.121.1.

Berentés Tamás felvétele

Egy pogányszentpéteri boronaház padlásán szintén őriztek még 1952-ben is egy efféle *bédót*, melyet a tulajdonos édesapja, Takács György készített 1880 táján. Egy hatalmas gesztenyefa törzséről a kérget ő is hosszában fejtette le és saját háncsával két-

soros előöltéssel varrta össze. Ha éppen elrepedt, nem csaptak nagy ceremóniát, tavasszal csináltak újat. Általában zabot tartottak benne, majd fahamut, utoljára pedig makkot. (2. ábra)

Voltak olyan kéregtárolók is, melyeknél a lefejtett, hengerként összeugró kéreg egymással érintkező széléit öltögették össze ugyancsak hánccsal, majd az így létrejött edényt deszkával, faszegekkel befenekelték, a varrások helyét pedig pelyvás sárral betapasztották.

A tartós használatra szánt kisebb kéregedények közül egy berzencei sótartó érdemel figyelmet. Loncsár János pásztor készített efféléket az 1930-as években saját használatra és barátai kérésére, mert mint mondták, esős időben sem nedvesedett meg benne a só. Fiatal nyírfá hosszan lehúzott, fokozatosan elkeskenyített kérgének két szélét kicsipkázta, egy fenéklap köré egymásra tekerte, majd kis faszegekkel egymáshoz rögzítette. Végül egy sötétebb kéregszalaggal díszítette a közepét. Volt hársfából faragott, jól záródó fedele is, de az elkallódott már. (3. ábra) A Loncsár János féle sótartó megihlette a közelben lakó Horváth János fiát is, aki az elemiit kijárva két évig járt vele egy munkára. Amikor leültek ebédelni, néha megkérdezték tőle, hogy honnét szerezte a sótartóját. Örömmel mondta, hogy ez az ő első munkája 1947-ből.

Az alkalmi használatra készített kéregkosarak, poharak nem időállóak, kiszáradásuk után szétrepedeznek, végül tűzre vagy szemétre kerülnek, mint Nemespátróban még az 1950-es években is gyakorta készített eprésző táskák, *guzsullák*. Szerencsére több kamrában, pajtában találtunk néhány ott felejtett darabot, melyeket csupán egy kihegyezett ággal formáltak táskává, vagy egy darab iszalaggal kötözték össze. Teleszedték őket földieperrel, majd otthon kiöntve belőlük az illatos gyümölcsöt, a tűzifa közé hajították. A Thúry György Múzeum számos efféle alkalmi *kászót*, *turbát*, *kuzolát* őriz Dél-Somogyból és Dél-Zalából egyaránt. (KERECSENYI E., 1970. 545–555.) A legtöbbet fűzfáról vagy hársfáról hántották le. Az effajta alkalmi kéregkosárcák a népi fantázia szinte kimeríthetetlen gazdagságát bizonyítják. Czigot József 1968 tavaszán készített kérésünkre fűzfakéregből egy hosszúkás kosárcát, *kuzolát* úgy, ahogy azt elődeitől is látta. (5. ábra)

Ötletes és szállításra kiválóan alkalmas az a fűzfakéregből 1953-ban készített kosárka is, mely a Mura és Dráva mentén egyaránt kedvelt volt. Iszalagból kötözték a fogantyúját. (4. ábra)

Szoktak tavasszal, „mikor lében van a fa” a kérgéből ökörkosarat (TGYM 68.28.2.), az erdők és szőlőhegyek melletti utak, források mellett kéregpoharakat, a fiúk pedig kéregkürtöket és sípokat is készíteni. (7. ábra)

4. Kéregtáska. Keiser István napszámos Murarátján készítette 1953-ban. Letenye.

TGYM 53.45.1.

Berentés Tamás felvétele

6. Kéregedény, kuzola. Czigot József készítette 1968-ban.

Pogányszentpéter.

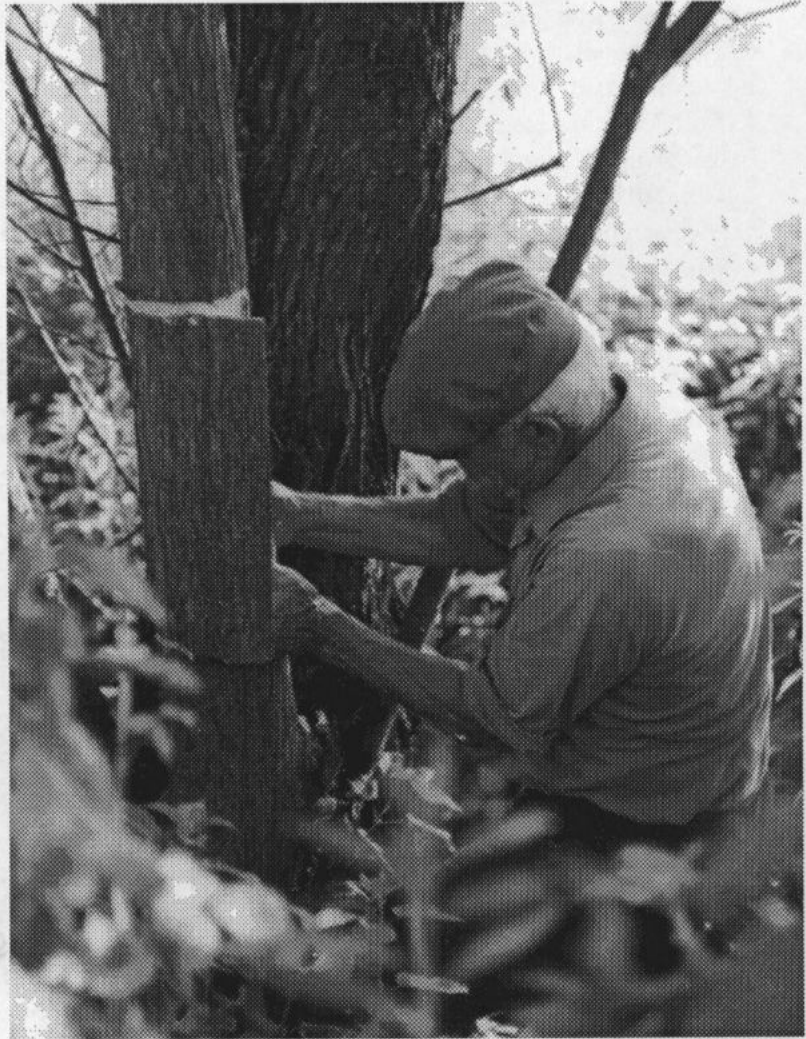
TGYM 68.28.1.

Berentés Tamás felvétele

✓hez.

Tleh

5. Czigot József a berekfa kér-
gét hántja kéregedény készíté-
séhez. TGYM 11.699.
Berentés Tamás felvétele,
1968.

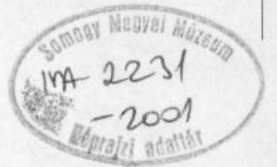
Fából kivájt bodonok, csónakok, mozsarak és faragott, kisebb használati tárgyak

7. Szájkosár. Karád. RRM 62.80.1.

A több évszázados fatörzsek gondosan kivájva szintén alkalmasak voltak gabona és más szemes termények tárolására. (8. ábra) A legnagyobb *bodonok* alsó részére – az előrelátó gazdák – kis tolóajtóval ellátott nyílást vágtak, hogy a termény fogytával azok alja is jól kiüríthető legyen. A *bodonokat* pallódarabokkal szokták lefedni. A csurgónagymartoni *bodont* (TGYM 68.26.1.) 1860 táján véste ki egy erdőirtás alkalmával a Belovári család valamelyik elődje. A hagyomány szerint mindenkor bab tárolására használták. Ami nem fért bele, azt eladták. Ugyancsak Csurgónagy-

✓

8. Terménytartó „bodon”, „bucser”. 1870 táján készült Csurgónagymartonban. TGYM 68.26.1.

Berentés Tamás felvétele

martonban készítette a Polgár család egyik őse – szerintük kókuszdiófa törzséből – azt a kivájt *bucsert* is, mely szintén a babtermés tárolására szolgált. (9. ábra) A több évszázados, néha már korhadó, vaskos fatörzsek kivájva szintén alkalmasak voltak gabona és más szemestermények tárolására. Múzeumainkban számos kisebb-nagyobb, néha hatalmas méretű példány is található.

Az arra alkalmas keményfából készítették kútkávékat, a Balaton és Dráva menti településeken pedig *bodoncsónakokat* is. Ezek s az őket használó halászok számos festőművészt megihlettek (pl. Mészöly Géza: Balatoni halásztanya, 1877). A legjelesebb balatoni bődönhajókészítők állítólag Vörsön éltek. E falu határában még a közelmúltban is álltak olyan hatalmas tölgyfák, melyekből hajdan csónakokat faragtak.

9. Terménytartó fatörzs, „bucser”. 1860 táján készítették Csurgónagymartonban. TGYM 52.212.3.

Berentés Tamás felvétele

10. Famoszár, tökmagtörő
mozsár. 1860 táján készült
Pogányszentpéteren.
TGYM 52.238.1.
Berentés Tamás felvétele

11. „Pipicstartó pipiccsel”. 1850
körül készült Nemespátrón.
TGYM 57.56.1. 1-2.
Berentés Tamás felvétele

A kanizsai múzeum is őrzött egy ilyen több mint 10 m hosszú csónakot, melyre 1936-ban Murakeresztúr árterében bukkantak. Sajnos, a II. világháború ínséges éveiben elégették. (KERECSENYI E., 1972. 9–67.)

Az ezermester gazdák keményfából maguk készítették a nagyméretű köles- és tökmagtörő mozsarakat, melyeket szintén nemzedékek sora használt. Többnyire egy cseresznye- vagy tölgyfa törzséből vájták ki őket. Múzeumaink egész sorozatot őriznek belőlük. Méretük, mélységük, úrtartalmuk szerint használták őket tökmag, dió, só, a kisebbeket pedig pirospaprika törésére. A még csak nem is kéregetlenített, ám belül finoman megmunkált famoszarat 1840 táján készítette fiatal házas gazdája Pogányszentpéteren. (10. ábra) Többnyire fejszenyéllal vagy bunkóban végződő sulokkal törték benne a tökmagot. Unokája elmondta, hogy nagyapja 10 év múlva faragott ennél sokkal nagyobb és mélyebb tökmagtörő mozsarat is, melyet az alján és a pereme alatt szépen kicifrázott, sőt készített hozzá külön törőt is, de azt mindig elkérték tőle a szomszédok.

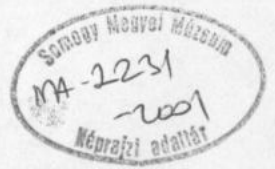
Kiemelt figyelmet érdemelnek az egy fából faragott, kisebb-nagyobb háztartási és lakberendezési tárgyak, a gyertya- és pipicstartók (11. ábra) (KERECSENYI E., 1954. 201–214.), a kanáltartók, a merő- és szűrőkanalak, a melencék és tálak, só- és fűszertartók temérdek változata, melyek mind kettős célt szolgáltak: teljesebbé, szebbé, gazdagabbá tenni az otthont, s bebizonyítani készítője ügyességét, ötletességét.

A közel 100 éves fatölcsért azért kedvelték annyira, mert hajdan gyökérből faragták, sokszor leesett, sokan megbámulták, elpusztíthatatlannak tartották és máig sem korhadt el. (12. ábra)

A konyhai sótartó azért érdemel különös figyelmet, mert a nemespátrói Szakály István fia születésekor örvendeztette meg vele ifjú feleségét, aki esztergályozott konyhai sótartóra vágott. (13. ábra) S mivel a vásárban efféle falra akasztható sótartót nem találtak, a férj fűzfaágból titokban kivésett egyet, majd forró dróttal és szegekkel körvonalakat, mintát karcolt rá, hogy olyan legyen, mintha esztergályos készítette volna. Felesége azontúl büszkén mutogatta.

Szakértelmet, tudást igényelt a nagycsaládosoknál is előforduló fadongás, az alján és szájpereme alatt hasított vesszővel összeabroncsozott konyhai sótartó (14. ábra), apróbb, lisztes sajtár készítése. Ha jól illeszkedő fedlapjuk is volt, gyakran évtizedeken keresztül használták őket.

A legtöbb néprajzi gyűjteményben a kanáltartók gazdagságában, változatosságában gyönyörködhetünk. A fa eszközöket, le-

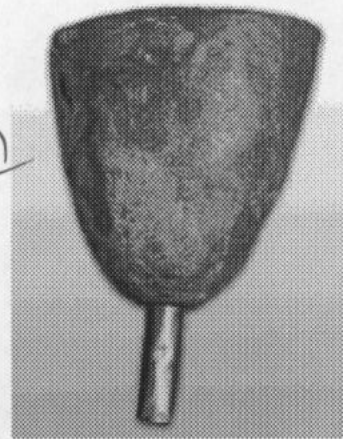
vesmerő, téasztásúró, kovászkeverő és egyéb nagyméretű kanálfé-
léket a gazdák feleségüknek, a legények esetleg kedvesüknek, édes-
anyjuknak készítették, szinte mindig személyre szólóan. Főleg a
nyelüket és annak a végét cifrázták ki, néha monogrammal, év-
számmal is ellátva. Egy sok lakodalmat kifőző pogányszentpéteri
szakácsnő kásakeverő kanalát is gazdag faragással díszítették.

A paraszti ötletességnek, találékonyságnak a gazdaságban, a
pajtában, szőlőhegyen is számos emléke látható. Készítettek, pl.
2–3 ágú favillának kínáló husángokból asztagrakó, szénaforga-
tó favillákat. A Thury György Múzeum is őriz egy legalább 100
éves darabot. (TGYM 91.4.1.) A félbehasított fatörzsből kivájt, a
hordóra biztonságosan ráhelyezhető, bodzafa csővel ellátott *must-
szűrők, tőtikék, borvályúk* némelyike 100 évesnél is idősebb. A ká-
dár készítette, vasbronzos-dongás borvályúk szorították ki őket.

Vonatkozik ez az ágakkal és terményekkel megrakott szekerek-
re, kocsikra is. A nemespátrói ezermester, Györfly János által
1860 táján készített szekérekampót megtaláltuk ugyan a pajtában
(TGYM 56.98.2.), ám a hajdan hozzátalazó fakarika egy épít-
kezés alkalmával elkallódott. Hasonló darabokat azonban a barcsi
Dráva Múzeum is őriz. (DM 84.92.1.)

Az erdőt járó ember mindig különös gonddal figyelte, nem
akad-e olyan megfelelő anyagú, vastagságú *husángra*, melyből a
célnak megfelelő bot készíthető. Ennek mesterei a pásztorok vol-
tak, de a legtöbb faluban értett ehhez néhány gazda is. A kisme-
lt fát általában a gyökerénél, a bunkójával vágták ki, mert a
bunkósbottal – aki ügyes volt – még a nyulat is elkaphatta, a gya-
logos vándor meg a kutyák ellen vette hasznát. A pogány-
szentpéteri Pintér családtól 1973-ban négy bunkós-, illetve kam-
pósbotot kapott ajándékba a Thury György Múzeum, melyek
1930–50 között készültek. Valamennyit kedves atyai barátjuk,
Termő Péter készítette, kettőt kökényfából, egyet-egyet pedig
meggy- és szilfából. „Péter bácsinak igen sok botja van, mert ha neki
való fát talál, kivágja és hazaviszi. Otthon beleteszi a ganékupac oldalá-
ba, és ott addig tartja, amíg a bőre rá nem köped, úgy három–négy hétig.
A ganélé szívóssá teszi, nem törik. Életében talán száz különféle botot is
készített”.

A kampósbotok mestere volt a csurgói Pápa János is, aki az
1920-as évekig szintén mintegy 80 botot készített kérésre vagy
megrendelésre. Borral, pálinkával viszonozták a munkáját, főleg,
ha a botot ki is cifrázta. A *csordásfütykös* egy drávaszentesi csordás
művészi munkája, aki egy husáng bunkószerűen megvastagodott,
gyökér feletti részéből egy embert talán egy kosfejet formált
meg. (15. ábra)

12. Tölcsér, „fatöcsér”. 1810 kö-
rül készült Csurgón.

TGYM 58.7.1.

Berentés Tamás felvétele

13. Sótartó. 1869-ben készítettél
Nemespátrón. TGYM 65.73.1.

Berentés Tamás felvétele

11 ↑

7

✓

14. Sótartó. Csurgó. CSVM
77.24.68.1. 1-2.

Berentés Tamás felvétele *xt*

A több száz éves erdők odvas fáiba néha beköltöztek a méhcsaládok, melyekre időnként szemet vetettek a falusi méhészek, pásztorok. Egyesek óvatosan kifürkészték az odút rejtő törzsdarabot, hogy a méhcsaláddal együtt otthon a termelésbe állíthassák, majd a remélt rajt kasba foghassák, s a családok számát ezáltal gyarapíthassák. Berzencén az 1950-es években még számos odús méhest találtunk. Ráleltünk egy olyan odúra is, melyet tulajdonosa megkísérelt léptartó rácsokkal kaptárrá átalakítani, de a betelepítés nem járt sikerrel. (16. ábra)

Dergez Bálint berzencei csordás külön azért tartott otthon egy nyírfakéregből összetűzködött, könnyű *bédóskast*, hogy ha véletlenül méhrajra bukkanna, abba belerázhassa, majd egy üres *kasba* vagy odúba telepíthesse a családot. E pásztor odús méhese az elmúlt évszázadok népi méhészkedésére emlékeztet bennünket. (KERECSENYI E., 1969. 1-273.)

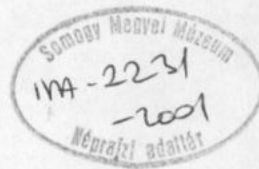
15. Csordásfüttykös.
Drávaszentés DM 84.38.1.

Berentés Tamás felvétele *xt*

LN 16. Méhoda tetővel. 1951-ben készült Berzencén.

TGYM 55.15.2. 1-2.
Berentés Tamás felvétele *xt*

A vesszőfonás emlékei

A jobbágy- és parasztgazdák nemcsak a fák kérgéből és törzséből készítettek maguknak szépen kiformált eszközöket, hanem a hajlékony fák ágait és gallyait is hasznosították.

Térségünkben a vesszőfonás legkorábbi emlékének tekinthetjük azoknak a IX–XIII. századból származó építményeknek a nyomait, melyeket a régészek Fonyód-Bélatelepen tártak fel az elmúlt évtizedekben. (HORVÁTH B., 1968. 126–127.) Az eddig feltárt középkori települések nyomai is többségében favázás, sövényfalú lakóépítmények egykori létét igazolják. (MAGYAR K., 1991. 7–28.) A török által megszállt területen kevés kőtemplom maradt épségben, ezért a XVIII. században a hívők többnyire sövényfalú templomokat emeltek, s a tetejüket szalmával, zsúppal, náddal fedték. (TÓTH E., 1940. 50.) A XIX. század közepétől a parasztság már csak gabonás pajtát épített *sövényfallal*, ezek közül egy szennait – az 1970-es évek közepén – áttelepítettek a község központjában létrehozott szabadtéri néprajzi gyűjteménybe. (17. ábra)

A *sövényfalú* lakó- és gazdasági építmények készítése komoly szaktudást igényelt. A gazda már előre kiválasztotta az erdőn a talpfákhoz, oszlop- és szárfákhoz, valamint a sárgerendához szükséges tölgyfát. A vázszerkezet összeállítása után a falszerkezethez való sövénykarók egyik végét a talpfa V alakúra hasított vajatába helyezték, a másikat kb. 4 cm hosszan kihegyezték, majd a sárgerendába fúrt lyukakba illesztették. A karókat egymástól kb. 30–40 cm távolságra „állogatták le”, majd a közöket sövényvel befonták.

17. Talpas, favázás sövényfalú pajta. Hosszú János telkéről (Szenna, Árpád u. 9.) került áttelepítésre a SZSZNGY-be.

11A
-2001

9

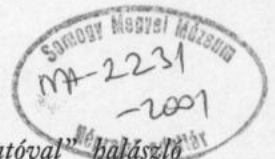
H/10e

✓

18. Vesszővel összefogott „basovány” kerítés. Somogy-
 acsa, 1927. RRM NF 3745.
 Gönyey Ébner Sándor felvéte-
 le. *z N*

A sövényt kb. 5 cm átmérőjű, 75–80 cm hosszú mogyoróvesszőből hasították. A fonással fokozatosan haladtak, három-három karó közé a befonása után a fonadékot szekerce fokával a talpfa vájatába veregették, hogy szorosan álljon. Az istállók és a pincék falát, amit sárral tapasztottak és meszeltek, gyakran 200 cm hosszú gyertyán „csalittal” fonták be, de ilyen hosszúságúakat használtak a *szűrűkapuk* készítéséhez is. (TAKÁTS GY., 1953. 293–299.) Tölgygerenda adta a vázát annak a nagyobb mennyiségű termés befogadására alkalmas *kukoricakasnak* is, melynek építése előbb az uradalmakban terjedt el (pl. 1772-ben Lábodon), majd később a parasztok udvarába is bekerült. (vö. Népi építészet 38. ábra) Az építmény oldalát hántolt vesszőből fonták, lánc-vetülé-

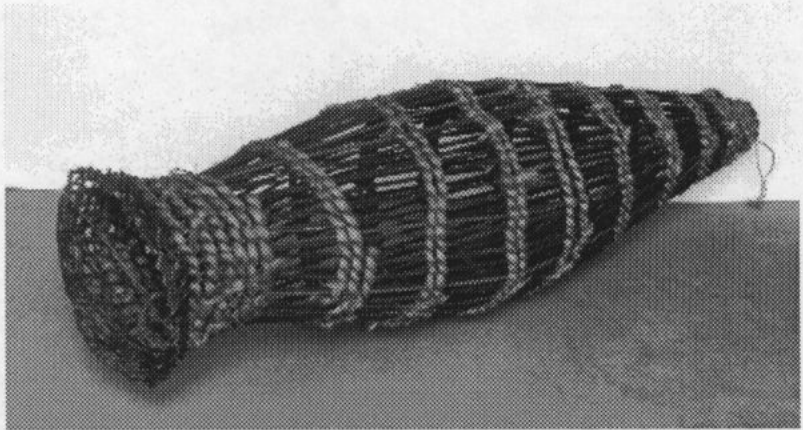
19. „Tapogatóval”^{halászáló}
 férfiak. Lakócsa, 1927. RRM
 NF 3699.

Gönyey Ébner Sándor felvétele
 lex J

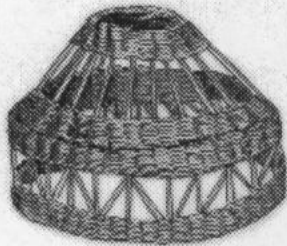
kes fonásmóddal, amit két-három soros zsinorfonással díszítettek. (CSALOG ZS., 1962. 302–322) A drávamenti településeken (pl. Zákány, Órtilos, Gyékényes), illetve Belső-Somogy DNY-i szegletében (pl. Csurgónagymarton) még napjainkban is állnak a parasztportákon ilyen ácsolt faszerkezetű tárolók, és akik már nem használják, eladják olyan gazdáknak, akik sertéstartással foglalkoznak. A *sövényfonás* szép példáival találkozhatunk még a XIX. század derekán épült talpas-favázás, sárfalás lakóépületek oromzatán is, ahol a *sövényfal* nemcsak lezárja a padlásteret (pl. SZSZNGY-ben a somogyzobi lakóház), hanem az építmény díszítésére is szolgál. Vesszőből nemcsak különös szakértelmet kívánó építmények és gazdasági eszközök készültek, hanem egyszerű sodrással *gúzsokat* is kötöttek, mellyel a hasított oszlopokból készült kerítéseket fogatták össze, vagy a vesszőseprű szálait kötötték egybe. (18. ábra) A folyók árterülete, a Kis-Balaton lápos vidéke kedvezett a fonásra alkalmas növényfajták természetes szaporodásának. Bél Mátyás erről így ír: „Somogy olyan, mint egy nagy sziget, tele láppal és eliszaposodott folyók mocsaraival.” A nagyobb kiterjedésű fűzesek létét a legutóbbi időkig megőrizték a földrajzi nevek, pl. Fűzfa-dülő (Berzence), Fűzfás-rét (Csákány). (PAPP L.,–VÉGH J., 1974. 642, 616.) Somogyban többféle fűz tenyésztett. A síksági lápokon a hamvas fűz volt a legelterjedtebb, melynek ismertebb neve a Kis-Balaton mentén rekettye, ebből főleg kosarakat kötöttek, de készült belőle halászathoz szükséges eszköz is. A rekettyénél hajlékonyabb volt a sárga fűzvessző, amit szép sárga színe miatt elsősorban kocsiüléskas kötésére használtak. (TAKÁCS L., 1978. 123.) A nemesített fűzfajták telepítése a múlt

20. Haltartó, „röjtök”. Vörs.
RRM 52312R

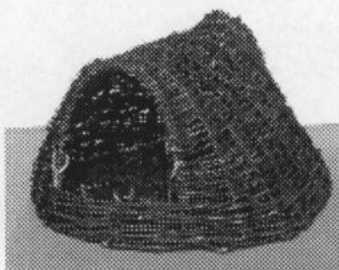
III.

század végén, az ipari kosárfonás térhódításával terjedt el, s azóta ezek a legértékesebb kosárfonó alapanyagok. (JUHÁSZ A., 1991. 466.) Fűzveszőből készült tárgyakat szép számmal őriznek múzeumaink, ezek egykor a paraszti gazdaság elengedhetetlen eszközei voltak.

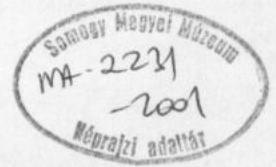

21. Tyúkbortó, „burittó”.

22. Tyúkülő kosár, tojató kosár. Karád. RRM 62.92.1.

A szegényebb néprétegek körében a földművelés és állattartás mellett a legutóbbi időkig jelen volt a gyűjtögetés és a halászat. A XVIII. századi leírások erről így számolnak be: „A lakosság szegény és szűkösen él, ezért nem telvén öregbálóra, csak kisebb szerszámokkal, borítókkal és varsákkal halásznak.” (LUKÁCS K., 1943. 257.) Gönyey Ébner Sándor 1927-ben ilyen hagyományos halfogó eszközzel, *tapogatóval* halászó férfiakat fotózott Lakócsán, akik a Dráva egyik holtágának mocsarában próbálkoztak a halfogással. (19. ábra) A *tapogató* elkészítése egyszerű volt. A kör alakban földbe szúrt fűzveszőket felül szögletes vagy kerek fakeretbe foglalták. A vesszőszálakat hármásával a keretbe fűrt lyukakba szúrták, és ezt még körben fonással megerősítették. Az alul-felül nyitott csonkakúp formájú test oldala lepelszerűen terült szét, a vesszőszálakat pedig néhány ponton összefogatták. A halászok ezt a keretet maguk előtt emelgetve lépérről-lépésre haladtak, így próbálták a halakat bekeríteni. A zsákmányt felülről emelték ki. Speciális halfogó eszköz volt a *varsa* is, melyet nádasokban és a berkekben használtak. (HERMAN O., 1887. 334.) A balatoni halászok *füles varsáját*, már a legkorábbi oklevelek is említik (JANKÓ J., 1902. 363.), de használatuk a múlt század közepén megszűnt. (VAJKAI A., 1964. 57.) Ezt is vesszőből fonták, a szájnyílást tölcészerűre formázták, a testrészt kúp alakúra kötötték. A hal a bővebben hagyott szájnyíláson át beúszott a kosárba, és onnan már csak a halász tudta kivenni egy kis ajtónyíláson keresztül. A balatoni és a berki halászok is használtak *rejtőt* (Vörs), *röjtököt* (Somogyszentpál) a kifogott hal tárolására. (20. ábra) Rekettyevesszőből ezt is varsa alakú-

ra fonták, de nem látták el *vörscökkel* azaz tölcésrszerű szájnnyílással. Többnyire deszkalappal zárták le a haltartó nyílását, amit keresztbe szűrt ágakkal erősítettek a vesszőhöz. A tartóba helyezett zsákmányt vízbe eresztették a halászat befejeztéig. (RRR NA 364.)

A parasztgazdaságokban hántolatlan vesszőből készültek a *tyúkborítók*, a *tyúkülő kosarak*, de fontak belőle az ökröknek is szájkosarat. A tyúkborító vázát a tapogatóhoz hasonló módon készítették. Alul felül nyitott, csonkakúp formára kötötték, majd több helyen vesszőfonással fogatták össze. A Zselicben a *burított* teste hengeres volt, csak felső részét igazították csonkakúp formára. (NYÍRI A., 1939. 85.) (21. ábra)

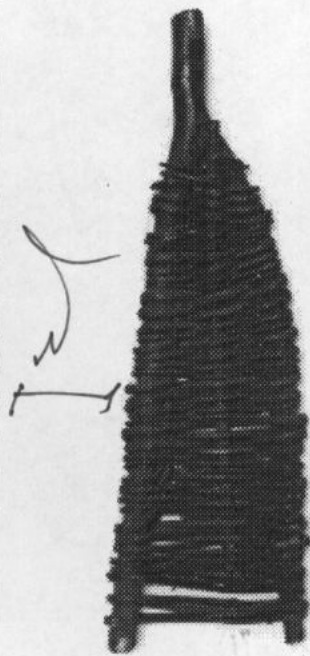
A *tyúkülő kosarak*, *tojtató kosarak* egyik legelterjedtebb változatát kissé nyújtott, ovális alapura fonták, majd boltívszerű tetővel látták el. A boltozat egyik végén bejárati nyílást hagytak, melyet vesszőből font ajtó zárt. A boltozat tetejére gyakran vesszőből gúzsolt fület is tettek a könnyebb szállíthatóság érdekében. (22. ábra) A nagyállattartás kellékei között találunk iszalagból font gúzsokat is, melyekkel az állatok lábát fogatták össze vasbéklyó helyett, vagy az ökrök szájára fontak belőle szájkosarat (TGYM 54.179.1.), hogy azok igába fogva ne tudjanak legelni. Nemcsak a háztájiban, de a szőlőhegyi pincékben is számos olyan készséggel találkozhattak a kutatók még a XX. század első felében, melyek használatát azóta kiszorították a modernebb eszközök. Gönyey Ébner Sándor 1931-ben fényképfelvételt készített Szennában egy *mustszűrőről*. (23. ábra) Ehhez hasonlóak voltak használatban a Dunántúl más szőlőtermő vidékein is. (CSOMA ZS., 1986. 186.) Ugyancsak az 1930-as évek elején készült Somogyjádön az a hosszú, kályhacső formájú *kádkosár* is (RRM 52.2.2.), melyet, ha a kádba állítottak megakadályozták vele, hogy az összetört, *összemuskolt* vagy ledarált szőlő a lefolyót eltömítse. Az ilyen hengeres testű vagy tölcésrformájú *mustszűrők* és *kádkosarak* mind-egyikét egyszál fonással kötötték. A *lapátszűrő* használata is közismert volt a szőlősgazdák körében. Ehhez egy V alakban elágazó faágat vágtak, majd a közét – még egy vesszőág közbeiktatásával – befonták. ~~Nyelének hosszú-mogyorófa ágat választottak, ehhez erősítették a háromszög alakú fonatot.~~ Ezt a lapátot a csap elé szorították, hogy a szőlőszemeket távol tartsák a lefolyótól. (24. ábra) Ezeket az eszközöket többnyire házilagosan készítették, vagy kapásokkal készítették esetleg specialistáktól vásárolták.

A megyében méhtartásra utaló adatok a XIII. századtól vannak, melyről településnevek (Méhes, Márcadó) és egy 1233-ban kelt ítéletlevél is tanúskodik. (KERECSENYI E., 1969. 9. ,14.) A méhflakások közül a vesszőből fontak nemcsak a Dunántúl déli részén ismertek, hanem Erdélyben és helyenként az Alföldön is

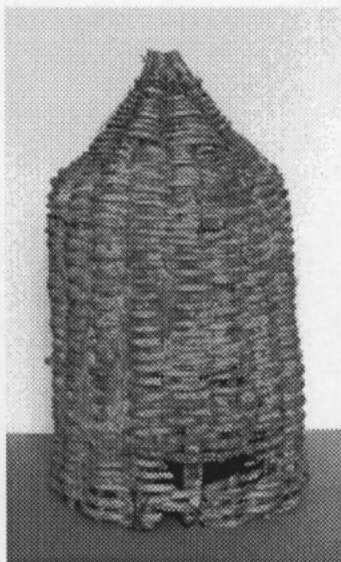

23. Mustszűrő. Szenna, 1931. RRM NF 7466

Gönyey Ébner Sándor felvétele

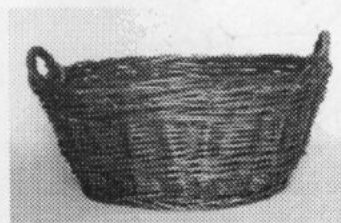
24. Lapátszűrő. Szenna. RRRM 5600.

25. Vesszőkas. Karád. RRM 62.21.1.

26. Vesszőkosár. Marics József készítette 1950 körül. Somogyzob. RRM 81.4.6.

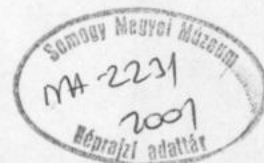

27. Véka. 1930 körül készült Hencsén. RRM 78.21.14.

megtalálhatók. (KOTICS J., 1988. 35.) A fonott méhkasokról a XVI. századtól tesznek említést a források. Ezek főleg vesszőből vagy iszalagból készültek. A XIX. század közepén a szalmakasok, majd az 1900-as évek elejétől uralkodóvá vált keretes kaptárak szorították ki őket a használatból. (KERECSENYI E., 1969. 225.) A vesszőkasok közül megyénkben a nyújtott, hengeres testűek voltak általánosak, melyek bordázatát a vastagabb ágak adták. Ezt fonták körbe vesszővel vagy iszalaggal. A röplyukat fonás közben kihagyták, vagy utólag vágták ki. A vesszőkasokat pelyvával és marhatrágyával kevert agyagos földdel tapasztották, hogy a méheket megvédjék a kártevőktől és az időjárás viszontagságaitól. (25. ábra)

A parasztgazdaságokban különösen nagy szerepet játszottak a vékák és a kosarak, melyek nemcsak megkönnyítették a teherhordást, de tárolásra is használták őket. A legismertebb vesszőkosártípus a századfordulóig a félgömbölyded *káváskosár* volt. Ez a kosárforma századunk elejére már csak a magyar nyelvterület északi részén maradt fenn, másutt kiszorította a használatból a fenekes szegett kosár. (JUHÁSZ A., 1991. 467.) Ez a kétfülű, kerek vagy ovális alakú, lefelé fordított csonkakúp formára kötött kosár különböző méretben készült rendeltetésének megfelelően. (26–27. ábra) Használták őket burgonya betakarításához, takarmányszállításához, de termény tárolására is. Orbán György Szenában az 1940-es évek elején akkora vesszőkosarat font, hogy telen a padlásán 5 zsák diót tudott benne tárolni. Hasonló úrtartalmú vékát készített egy kapolyi parasztember is, amit a könnyebb mozgatás érdekében négy fülel látott el.

A kétfülű vesszőkosár kötését a fenékrész bordáinak méretre szabásával kezdik. Hat darab vastagabb vesszőt választanak, azok közül hármat középen kb. 5 cm hosszán felhasítanak, majd a hasítékba befűzik a másik három vesszőt. A fenék bordáit kétszer körülfontják, majd a bordákat sugáralakban széthajlítják, így folytatják a fonást. A fenék befejeztével a válogatott vesszők közül kettőt-kettőt a bordák mellé, a fonat közé szúrnak, majd meghajlítva őket a tetejükönél összekötik. Ezek a vesszőszálak lesznek a kosár oldalbordái, amit karónak neveznek. E karók mellé további vesszőket szúrnak a fenékrészbe, ezek az ún. lábvesszők, ezekből készül az alsó koszorúfonás. A lábvesszőket nem vágják le a koszorú fonását követően, hanem a maradékot az oldal fonásához is befogják. Egyes fonást alkalmaznak a gyűrűig, majd a gyűrűt kettes fonásmóddal végzik. A gyűrű elkészültével ismét egyes fonás következik.

28. Fejvékában, paszitos kosárban viszik az ételt a mezőre. Ecseny, 1927. RRM NF 3789.

Gönyey Ébner Sándor felvétele

Ahhoz, hogy a fonat szoros legyen, munka közben beverő vassal egyengetik a szálakat. A megfelelő oldalmagasság elérése után a fonást a felső koszorúval fejezik be. Itt is kettős fonást alkalmaznak, mint a gyűrűnél. Ezt a fonásmódot kétszer megismétlik, hogy a kosár széle erős és tartós legyen. A maradék láb vesszőket szorosán a koszorúhoz hajlítják, majd befonják. Három-öt karó után lemetszik a szálakat.

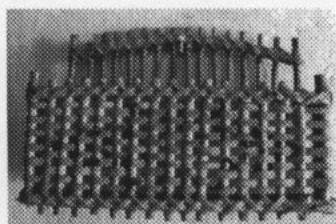
A kosár fülét U alakban hajlított, vastagabb vesszőből készítik úgy, hogy végüket lemetszve beleszúrják a koszorúba két karó távolságra. A fülvessző mellé mindkét oldalról két vékonyabb vesszőt szúrnak. Ezeket megsodorják, majd mindkét irányban rátekerik a fülvesszőre és a kosár koszorújába fonják. (RRM NA-1669) A paraszti kosárfonók hántolatlan vesszőt használtak, de a XIX. század második felétől meginduló ipari kosárfonók már kizárólag hántolt és nemesített fűz feldolgozásával foglalkoztak.

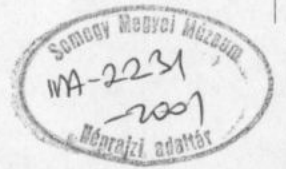

29. Vesszőből font evőeszköz-tartó kosár. Csököly.
Sási János felvétele, 1979.

A múlt század derekán a megyei monográfia szerzője kiemeli a sámsoniakat, akik nemcsak kézi kosarakat fonnak, hanem „*utazó kocsikba való kosokat is.*” (CSORBA J., 1857. 70.) A német hatásra terjedő, hántolt fűz vesszőből készült kosárfélék közül elsősorban a karkosarakat és a fejkákát kedvelte a parasztság. A hántolt fűz vesszőből készült kosarak közül általánosan elterjedt volt a fejkéka, melyet a népnyelv *paszitos vékának* is nevezett. A gyermekágyasnak vitt ételt, a *paszítot* tették ebbe a komaasszonyok, és a fejkén szállították a házhoz, ellátva étellel a legyengült anyát és annak családját. Ezt a vékát használták még mezőre, amikor ebédet vittek az aratóknak, de terményt is szállítottak benne a közeli piacra. (28. ábra) A széles fenekű, kerek formára kötött, kb. 15–20 cm oldalmagassággal készült véka fonásához általában 4–5 szál vesszőt fogtak össze. Az alsó koszorúfonáshoz vékonyabb szálakat használtak, az oldal fonásához erősebbeket válogattak. A koszorúfonást és az oldalfonást is négyszálas vagy ötszálas copf-, illetve íveltfonással végezték. A levéltárakban őrzött hagyatéki leltárakból kitűnik, hogy a kosarak és más fonott gazdasági és háztartási eszközök nem képviseltek jelentős értéket. E rövid életű tárgyak még a vagyonleltárak készítőinek a figyelmét is elkerülte. Csak a múzeumi gyűjteményekben találunk néhány vesszőből font kanáltartót, melyek egykor díszei lehettek a parasztházaknak. Kedvelt volt a szakajtó formára vesszőből kötött is, amit két füllel akasztottak a falra. (29. ábra) A Nagyberék falvaiból (Buzsák, Táska) a puhafa kerettel készült hasított vesszőből font, festéssel díszített változatot ismerjük, melynek készítői specialisták lehetnek. (30. ábra) A kosárfonók és a kaskötők a vesszőt nagyobb mennyiségben a XIX. század közepén főleg a szigetvári vásáron szerezték be, ahova a Zselicből és a Dráva menti falvakból is szállítottak kocsiszám. (KNÉZY J., 1981. 38.) A jó minőségű vessző beszerzése a XX. század elején már elég nagy gondot jelentett. A folyók szabályozása, a területek ármentesítése egyre jobban viszszaeszközölte a szabadon tenyésző fűzfajtákat. Ugyanakkor fokozott igény jelentkezett a városi és falusi lakosság körében a nemesített, hántolt vesszőből készített használati tárgyak iránt. Az ipari kosárfonáshoz fűzeseket telepítettek, az itt szedett vesszőt hántolták, amiből fehér áru készült. (BOROSS M., 1962. 14.) A vesszőfeldolgozás a megyében – ipari méretekben – csak a XX. század közepétől indult meg, bár meg kell jegyezni, hogy 1890-ben Kaposváron a börtönben e tevékenység rabmunkaként jelentős szerepet töltött be. (SOMOGYI., 1889. 2. sz. 2., 1889. 43. sz. 2.)

30. Hasított vesszőből készült, falra akasztható kanáltartó. Buzsáki tájbáz.

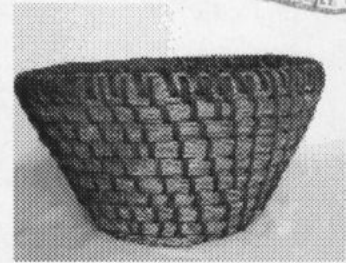
1952-ben Fonyódon megalakult a Dél-balatoni Háziipari Szövetkezet, melynek fő profilja a kosárfonás lett. A központot néhány évvel később Siófokra telepítették, ahol a cég 1996-ig működött. A fonott áruhoz a nyersanyagot évtizedeken keresztül a Tisza mellől szállították, majd az 1970-es évek közepétől a szövetkezet a Rábánál jutott fűzvági engedélyhez. A szövetkezet használati és dísz tárgyáival évtizedeken keresztül jelen volt a nemzetközi- és hazai piacon.

Szalmából készült tárgyak

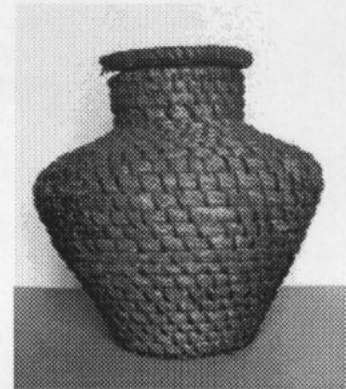
A megye földrajzi adottságai kedveztek a kalászosok termesztésének. Búza és rozs annyi termett a XIX. század második felében, hogy piacra is elégséges mennyiségben jutott. E két gabonaféle kiváltképp Belső-Somogy homokos talaját szerette, de a kemény agyagon is megtermett. Ezen a vidéken a beérett terméshez csépléssel jutottak, ennek során a gabonaszár kevésbé sérült, ami alkalmassá tette a további felhasználásra. A szalmafonásnak kétféle technikája alakult ki és terjedt el:

1. a hurkába fogott szalma spirális fonása,
2. a szálakból történő fonás.

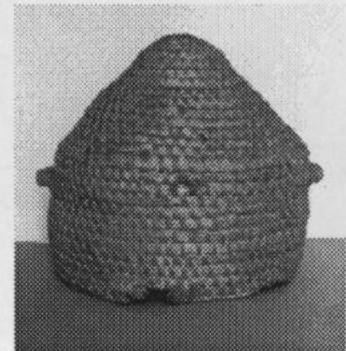
Vidékünkön a spirális technikát alkalmazták a *mébkasok*, a *kenyérszakajtók*, a tojás és szemestermények (bab, borsó stb.) tárolására szolgáló *bucserok* készítéséhez. Ezeket a tárolókat válogatott rozsszalmából, hasított fűz- vagy mogyoróvesszővel, rövid- és sűrűszemes kötésmóddal kötötték. A kaskötők a szalmát benedvesítve, kb. 10 cm hosszú hüvelykujj vastagságú bőrből készült gyűrűbe dugták, amit fokozatosan henger alakúra csavartak. E hüvelyből kihúzott hurkákat öltögették egymáshoz spirális formában. A fűzfaháncs befűzéséhez vasból készült nyársat használtak. A méhkas fonását a kas felső csúcsánál kezdték, innen indítva adták meg a formát. A *bucserok* és *kenyérszakajtók* készítése a fenékrésznél kezdődött. A falusi emberek közül többen értettek készítésükhöz, Nagykorpádon, Karádon, Somogyszilban egyaránt voltak mesterei. Lantos Pál az 1950-es években nemcsak a kisbajomiaknak készített szakajtót, hanem a környék falvait is ellátta. Egy háztartásban legalább 6–8 szakajtót csak a kenyérsütéshez használtak, de ezen felül még 5–6 kopottabb darab is előfordult, amiben apróbb hagymát, vagy más terményt tároltak. (31. ábra) A nagyobb *bucserokban* a padláson babot tartottak, a kisebbekben pedig tojást a kamrában. A Rippl-Rónai Múzeum gyűjteményében található rozsszalmából font *bucserok* formailag két típusba sorolhatók. Mindkettő kör alapú, fennálló edény, az egyik egyenes falú, csak

31. Rozsszalmából készült szakajtó. Somogyudvarhely. RRM 79.16.12.2.

32. Babtartó „bucser”. Gölle. RRM 71.29.4. 1–2.

33. Szalmakas. Készült a XIX. század második felében, 1924-ig használták. Kapoly. RRM 77.11.1.

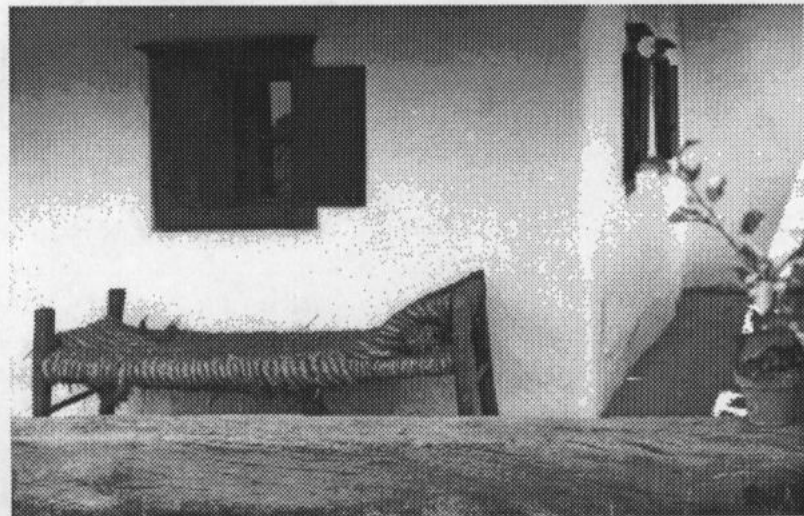

34. Faragott és esztergált váz-
szerkezetes székek kukoricacsu-
béval font ülőlappal.
Zamárdi tájbázis

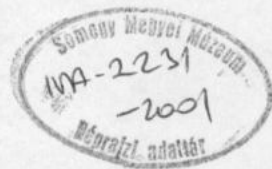

a nyak részén keskenyedik el, a másiknak a has része kiszélesedik, majd nyaknál szűkül, és tetővel záródik. (32. ábra) A szalmából készült méhkasok között formai szempontok alapján megkülönböztethetünk féltőjás-, kúp- és hengeres alakúakat.

A szalmafonatú tárgyak készítői sablont nem használtak, ölbe véve, vagy a földre helyezve a kezükben forgatva adták meg a tárgy végleges formáját. A méhkasok készítésénél ügyeltek a röplyuk körüli rész eldolgozására, mert ez volt a legsérülékenyebb rész. (33. ábra) A rozsszalma alkalmas volt székek ülőlappjának a bekötésére is, melyről Csorba József 1857-ben megjelent munkájában így ír: „Görgeteg táján telepedett meg egy bonfi, ki szal-

35. Rozsszalmával befont fek-
vőbely, „dikó” az alsó-segesdi
szőlőbegréből. SZSZNGY
Knézy Judit felvétele

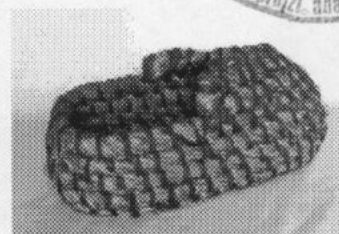
maszékeket és pedig igen csinosakat, fáját jól pallérozva és szalmáját különféle színre festve készít és árul.” (CSORBA J., 1857. 70.)

A megyében több székkészítő is működött a XIX. század végén, akik vázas szerkezetű székeket faragtak, illetve ófalui (Baranya m.) mintára esztergáltak. A székek ülőlapját saját termelésű rozsszalmával, kukoricacsuhéval vagy náddal fonták be. (34. ábra) A XX. század elején Felsőmocsoládon, Somogysámszonban és Kéthelyen is voltak székesek, akik az 1910-es években még tanoncokat is fogadtak. (SML Kéthelyi ipartestület tanonclajstroma 1893–1933.) Ebből a generációból származott a karádi Boti József is, aki néhány évvel ezelőtt még készített szalmafonatos székeket eladásra. A szék vázát bükkfából faragta vonókés segítségével, esztergát nem használt. A vázas szerkesztésű szék készítését édesapjától tanulta Nagycsepelyen (Tolna m.). Székeit a faluban és a környékben igen kedvelték, de még a Balaton parton is piacot talált. Az 1980-as évek közepén az alsó-segesdi szőlőhegyről került be a SZSZNGY-be egy *dikó*, melynek fekvő felületét sodrott rozsszalma hurkákból készítették. (35. ábra)

Ez a típusú fekvőhely a kora középkorban az uralkodó osztályok bútora volt, de már a török előtti időben elterjedt a köznépnél is. A XIX. századra vesztett jelentőségéből, a parasztházakban alkalmi fekvőhellyé vált. (K. CSILLÉRY K., 1977. 583.) A század végére kiszorult az istállóba és a szőlőbeli építményekbe. A dikót az ügyesebb kezű gazdák maguk is el tudták készíteni, de foglalkoztak vele a bekötött ülésű székek gyártói is. (K. CSILLÉRY K., 1991. 495.) A Rippl-Rónai Múzeum néprajzi gyűjteménye őriz egy pár rozsszalmából font papucsot is, mely Kazsokban készült az 1910-es években. (36. ábra) E lábviselet vidékünkön nem volt jellemző, inkább Szatmárban, ahol gyékényből készítettek hasonlókat. (MORVAY J.,–MOLNÁR M., 1966. 294.) Míg a rozsszalmát spirális technikával hurkába fogva fonták, a búza szalmáját fonatban, és szálanként is megmunkálták. Az aratóbanda tagjai a fonatba fogott szalmából koszorút kötöttek és ezzel járultak a gazda elé az aratás végén.

A szálankénti fonás szép példája a Kaposvárhoz közeli Várdán készült két násznagybot is. Az ünnepélyesség fokozása érdekében a szalmafonatot színes papírszalagokkal díszítették fel. (37. ábra)

Ld
Kisgyalánban Tóth Vendel szalmaszázból címert készített a századfordulón, aminék sajnos, már csak a rajzát őrzi a Rippl-Rónai Múzeum néprajzi gyűjteménye. (38. ábra) Szalmafonatot még ma is készítenek (pl. Karádon), a hengeres alakú gabonaszár többágú fonása jellemző, de a szár vágott és lapított felületével is dolgoznak. (39. ábra)

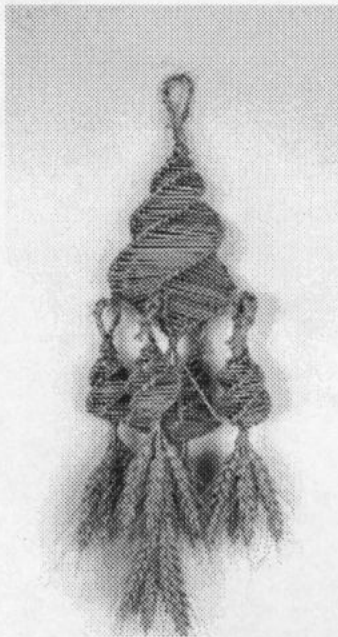
36. Rozsszalmából font papucs. Kazsok. RRM 74.1.18.

37. Szalmaszázból font násznagybotok. Várda. RRM 6782.

38. Szalmaszázból készített címer. Kisgyalán. RRM 12.220.

39. Szalmafonat. Karádi tájbázis

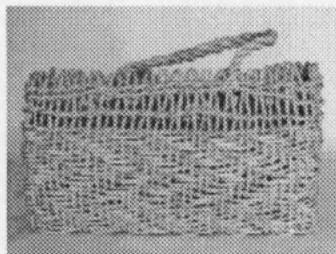
A gyékény és a kukoricaháncs hasznosítása

„A gyékénnyel inkább csak kereskedtek a somogyiak, mintsem feldolgozták volna azt” ...írta Csorba József a XIX. század közepén.

Bartó János halászmester 1922–1923-ban az Iharosi és Simongáti főgazdaság halászati jegyzőkönyvébe az alábbiakat jegyezte: „A gyékényt, sásot nagyon sok célra lehet használni. Amennyiben szobák fenekére, folyósokra, úgynevezett padlógyékény, ágyak elejébe, lábtörlők és cekkerek, valamint mészáros szatyrokat és többféle kényesebb kézi munkákat, valamint székek kötésére is használják”. A gyékényszövés folyamatos meglétét igazolja a balatonújlaki születésű Leffer Vilmos (1901–1985) földműves tevékenysége is, aki 1931-ben Mesztegnyőre nősült.

A gyékényt a mesztegnyői halastóban szedte, majd otthon megszáritotta, felhasználásig pedig az istálló padlason tartotta. A gyékényszőnyeg készítéséhez szövőráját használt, amire sásmadzagot vetett fel, de megrendelésre készített a falubelieknek tojás- és baktartó *bucsért* is. E kiegészítő kereseti forrás a legutóbbi időkig jelen volt a szegényebb néprétegek körében a Balaton és más vízmelletti településeken.

A kukoricaháncs felhasználása újabb keletű, hiszen a növény termesztése csak a XVII. században terjedt el Magyarországon. Ősszel a földekről betakarított kukoricát otthon társas munka alkalmával *fosztották*. A kukoricacsőről lefejtett levelek egy részét takarmánynak használták, a szebbeket kiválogatták és elrakták lábtörlők, szatyrok és a székek ülőlapjának a befonásához. A vázas szerkezetű székek fonására a kukoricacsuhét már a XIX. században használták, de a lábtörlők és szatyrok készítése csak az első világháború utáni időben terjedt el. (JUHÁSZ A., 1991. 481.) A lábtörlőt szegekkel kivert léckeret segítségével készítik, a szatyor, *cekker* fonásához pedig többnyire házilagosan készített szögletes farámát használnak. A munka során a szögekhez erősítik a nedvesített, kézzel egymásba sodort felvető szálakat, majd ezek között ugyancsak sodrott szálakkal töltik ki. Készítését az ügyesebb kezű férfiak és asszonyok tanfolyamok keretében sajátíthatták el. Később már egymástól is megtanulták a fogásokat. A cekkereket és a lábtörlőket, de a székek ülőlapját is szívesen díszítették vízfolysos, rozsmaringos mintával. (40. ábra) Háromfán még ma is készítenek cekkereket, Somogyszobon pedig saját használatra a legutóbbi években is fontak lábtörlőket.

40. Csumaszatyor, „cekker”. Virányi Jánosné készítette az 1940-es évek elején. Andocs. RRM 76.2.1.

Kerecsényi Edit–Kapitány Orsolya

Smithsonian Institution
1001
WT-3531

